

КОНЦЕПТОСФЕРИ ЧЕСТЬ І ГІДНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

У статті описано основні лінгвістичні напрямки та підходи до аналізу мовних одиниць ХХ-ХХІ ст. Розглянуто різні точки зору вчених стосовно поняття концепту. Проаналізовано концептосфери ЧЕСТЬ і ГІДНІСТЬ у системі української мови. Аналіз був здійснений на основі лексикографічних джерел та паремій.

Ключові слова: вербалізація, концепт, концептосфера, картини світу, парадигма.

Постановка проблеми. Формування антропоцентричної парадигми у мовознавстві відбувається дуже стрімко, що зумовлює посилення інтересу до різних лінгвістичних напрямків, зокрема до когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики, психолінгвістики та лінгвоконцептології. Увага зосереджується на таких поняттях, як “картина світу”, “концептуальна картина світу”, “мовна картина світу” та їхні різновиди [1]. Одне з головних місць в україністиці посідає сьогодні вивчення різних картин світу як репрезентанта культурного коду українців, що демонструють праці О. Городецької, В. Жайворонка, В. Іващенко, Л. Лисиченко, Т. Радзіївської, В. Сімонок, Ж. Соколовської, Н. Сукаленко та інших.

Дослідницький інтерес зростає і за останні десятиліття увагу почали приділяти таким поняттям, як картина світу, зокрема концептам та концептосферам, передусім у когнітивній лінгвістиці, спрямованій на встановлення співвідношення між мовними й концептуальними структурами, почали пояснювати когнітивну діяльність людини, з'ясовувати основні принципи категоризації та концептуалізації світу, форми мовної репрезентації знань, моделювання концептуального простору [2].

Багато вітчизняних і зарубіжних науковців присвятили свої праці аналізу лінгвокультурних концептів, зокрема, А. Вежбицька, Дж. Лакофф, Ю. Степанова, Є. Бартмінський, Є. Кубрякова та ін. Такі українські лінгвісти, як Г. Яворська, С. Мартінек, Т. Радзіївська працюють над аналізом концептів культури. Є. Барт – автор когнітивної дефініції досліджує базові стереотипи польської культури. Як показують події ХХІ століття, концептосфери ЧЕСТЬ і ГІДНІСТЬ є надзвичайно важливими для носіїв української лінгвокультури і їх дослідження є актуальним сьогодні.

Мета. Дослідження спрямоване на розв'язання таких важливих для сучасної лінгвістики проблем, як виявлення особливостей мовної об'єктивації концептосфер ЧЕСТЬ і ГІДНІСТЬ, характерних для української

лінгвоментальності, встановлення їхніх мовних репрезентацій в українській свідомості та художній мові [6].

Когнітологічним напрямом сучасної лінгвістики активно досліджуються категорії, що позначають взаємопов'язані структури репрезентації знань та уявлень: концепт, концепт-прототип, концептосфера, концептосистема, концептуальна та мовна картини світу, концептуальний простір тексту. Концептуальна система визначається лінгвістами як система концептів у свідомості людини, яка відтворює у вигляді структурованих й упорядкованих знань уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду людини [4]. Загальне відображення у свідомості «інтеоризованого людиною світу» [2], що лежить в основі світогляду людини, усвідомлюється у лінгвістиці як концептуальна картина світу. З концептосистемами й картиною світу комунікантів скоординовані концептосфери [6], як системи концептів, організовані у поля з ядром та периферією, що утворюють складні ієрархічні взаємозв'язки та взаємозалежності.

Аналіз актуальних досліджень. Поняття концепту як когнітивної універсалії представлене у працях різних учених та науковців: М. Алефіренка, С. Аскольдова, А. Вежбицької, Р. Джекендоффа, М. Джонсона, С. Жаботинської, В. Карасика, О. Кубрякової, Дж. Лакоффа, С. Нікітіної, М. Піменової, З. Попової, А. Приходько, Н. Слухай, Ю. Степанова, Й. Стерніна, Р. Фрумкіної та ін. У галузі словесно-поетичної творчості концепт вивчали Т. Вільчинська, К. Голобородько, О. Забуранна, О. Задорожна, В. Кононенко, Т. Космеда, В. Маслова, Л. Петрова, Л. Синельникова, М. Скаб, С. Шуляк та ін.

На рубежі ХХ-ХХІ століття зникає інтерес до різних проблем концептуалізації дійсності, стрімко починають удосконалюватися методики лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного підходів до аналізу мовних засобів відображення концептуальної картини світу українців.

Актуальність дослідження зумовлена його спрямованістю на розв'язання таких важливих для сучасної лінгвістики проблем, як виявлення особливостей мовної об'єктивації концептосфер ЧЕСТЬ і ГІДНІСТЬ, характерних для української лінгвоментальності, встановлення їхніх мовних репрезентацій в українській етносвідомості й художній мові.

Виклад основного матеріалу. Концептосфери ЧЕСТЬ і ГІДНІСТЬ сформовані уявленнями про честь і гідність зафіксованими в текстах різних епох, культурних традицій і жанрів, віддзеркалюючи

«загальнолюдську» орієнтацію даного поняття. Концепти ядерної, центральної та периферійної частин концептосфери ЧЕСТЬ і ГІДНІСТЬ інтегрують власні концептосфери у вигляді сукупностей ціннісних смислів, що є концептуально значущими для уявлень про справедливість і визначаються мовною діяльністю комунікантів залежно від конкретних просторово-часових, соціокультурних, етичних та інших параметрів спілкування. Засіб структурування концептосфер ЧЕСТЬ і ГІДНІСТЬ, виділення центральних і периферійних елементів певною мірою визначає відмінності між філософськими, філософсько-правовими, етичними та природно-правовими концепціями, почасти зумовлюючи міждисциплінарну наукову парадигму та культурну семіосферу. Ядерна і центральна частини концептосфер ЧЕСТЬ і ГІДНІСТЬ заповнюються концептами (з концептосферами), що інтегрують певний інваріантний мінімум загальнолюдських цінностей. Периферійні концепти / концептосфери відбивають особливості концептуалізації (динамізації) поняття справедливості соціокультурними семіосферами та науковими теоріями, співвідносячись із засобами осмислення справедливості в різноманітних «картинах світу».

Парадигматичні зв'язки поєднують ЧЕСТЬ із антонімами: *безчестя, ганьба, підлість* та синонімами: 1) *(людська) гідність, самоповага, благородство, чесність, порядність, справедливість*; 2) *слава, гордість, знак поваги, шана, пошана, шаноба*; 3) *(дівоча) невинність, незайманість, цнотливість; цнота, чеснота, дівоцтво, непорочність* [3]; ГІДНІСТЬ: *достойнство, гордість, самоповага, гонор*. Антонім до ГІДНОСТІ – *недостойність*, синоніми: *достойнство, достойність, самоповага, гонор, (з перебільшенням) гордість; власне я* [3].

Концептосфера ЧЕСТЬ часто знаходить своє відображення у таких фразеологізмах української мови, як:

бага́то (забага́то) че́сті – хто-небудь не вартий уваги, високої оцінки, хто-небудь не гідний кого-, чого-небудь. *Багато честі для мене зватись правою рукою дядька, добре було б, якби мене можна було назвати пальцем на його руці (Леся Українка). Оленка зголосилася побігти за нею, але Мокроус на правах комсорга спинив її. – Багато честі твоїй подрузі, Оленко. Нехай іде собі, куди розігналася (Д. Бедзик). Без віри і честі: І де змальовано для нас Його героїв досить, Без віри й честі у ділах, З холодним серцем у грудях (М. Рильський);*

випала честь: Шеф викликав нас до контори й . товкмачив, яка нам, мовляв, **випала честь** і як ми повинні пишатися (Ю. Яновський);

випала висока честь на долю кого. **Висока честь** зробити записи пісні про Кармалюка **випала на долю** М. Костомарова. Здійснення цього запису всього через дев'ять років після вбивства панами та їх посібниками народного месника є дуже знаменним фактом (З журналу);

віддавати / віддати честь: 1. кому. Виразити повагу до кого-небудь. Я **честь** віддам титану Прометею, що не творив своїх людей рабами (Леся Українка); 2. чому. Схвалити, вітати що-небудь. Треба зразу ж **віддати честь** прекрасному арештанському звичаєві, вірніше, людській арештантській солідарності (І. Багрянний);

на (в) честь чию, кого, чого. Для вираження поваги, пошани кому-, чому-небудь, для підтвердження визнання когось, чогось і т. ін. Академія художеств дає сьогодні обід **на честь** Карла Брюллова, який нарешті повернувся з-за кордону (О. Іваненко); Вечірка **на честь** приїзду гостя почалася (Ю. Яновський); Хрестили його у нашій церкві, назвали **в** дідову **честь** теж Петром (М. Стельмах);

давати / дати слово чести: А тепер дай слово **честі** (О. Довженко); **робили честь:** Тепер же я маю тільки подякувати за **честь**, яку **зробили** мені Ви (І. Франко); **честь мундира:** Турбай зрізав кожну лозину, хоч хлопець, видно, стараючись підтримати **честь мундира** свого голови, вибрав для полковника найдебеліший сухостій (М. Руденко);

робити / зробити честь: 1. чому. Бути чиєю-небудь прикрасою, гордістю. Видавались з маси співу такі чисті та дужі голоси, котрі **зробили б честь** сцені у великих театрах (І. Нечуй-Левицький); У нашому інституті вторік відкрили картинну галерею. Навіть не підозрювали, яке багатство там лежить. Такі твори **зроблять честь** і столичному музеєві (Є. Гуцало); 2. кому. Позитивно характеризувати кого-небудь. – Такий погляд на виховання дітей **робить** вам **честь**, – сказав Ломицький (І. Нечуй-Левицький); Надзвичайна сумлінність у творчій роботі, напрочуд велика працьовитість, довіра до режисера **робили честь** талановитому російському акторові Белову (О. Довженко); 3. кому, чому. Виявляти повагу, пошану до кого-, чого-небудь. Уважав себе за найрозумнішого патріота. Для того, думав, що **робить** велику **честь** зборам своєю собою (Л. Мартович); Тепер же я маю тільки подякувати за **честь**, яку **зробили** мені Ви і Ваша редакція, запрошуючи мене до роботи (Леся Українка);

з чéстю, *перев. зі сл. виконати, вітримати, здійснити і под.* Як належить, як слід або достойно. – *Ми до фінішу вчасно прийшли. З честю виконали, товариство, завдання, що на себе взяли* (В. Сосюра); *З честю витримати іспит війни поклявся в душі кожен, слухаючи Федорова* (М. Шеремет);

честь чéстю: Як і повинно бути, як і належить. – *Я їй адресу написав. Усе честь честю. Обов'язково приїде!* (Є. Кравченко); *Завод закрили. Документи наші одправили в Бульварний район поліції. Звітлія нам оддавали честь честю забрані документи* [9].

З ГІДНІСТЮ у словниках зафіксовано вісім стійких словосполучень: *оцінити по заслугі (належно, гідно) кого, що – скласти належну ціну кому, чому; триматися з гідністю – гідно; позбавити людської гідності кого – упослід[н]ити кого; гідно (з гідністю, поважно, з повагою) триматися (поводитися) – належно, відповідно до вимог (потреб); віддати кому, чому належне; цілком свідомий своєї гідності – зберігати (заховувати) самоповагу; почуття власної гідності – самоповага; це нижче [від] моєї гідності – неприйняття; гідним чином – належно, відповідно до вимог* [10].

Висновки. Аналіз вербалізації концептосфер ЧЕСТЬ і ГІДНІСТЬ показав, що концепт ЧЕСТЬ передбачає певні якості і принципи людини, які, відповідно, формують її добре ім'я, хорошу репутацію, натомість ГІДНІСТЬ визначають через систему ставлень (ставлення людини до самої себе, інших людей, держави, суспільства); акцент зроблено на позитивних моральних якостях, усвідомленню людиною своєї громадської ваги й обов'язку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вільчинська Т. Основні підходи до визначення концепту в лінгвістичній парадигмі / Тетяна Вільчинська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : СУПЕРЕЧЛИВІ АСПЕКТИ... 251 Мовознавство. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – Вип. 2 (17) 2007 – 1 (18) 2008. – С. 26-33.

2. Іващенко В. Л. Типологічна диференціація концептуальних структур як одиниць ментального простору / В.Л. Іващенко // Мовознавство. – 2004. – № 1. – С. 54-61.

3. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови, близько 15000 синонімічних рядів. – К. : СП «Кобза», 1993. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://hohlopedia.org.ua/slovnyk-synonimiv-karavanskogo/>.

4. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі / Михайло Кочерган // Мовознавство. – 2003. – № 5. – С. 24-29.

5. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина ; [под общей редакцией Е. С. Кубряковой]. – М., 1997. – 245 с.

6. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста // Антология. – М. : Academia, 1997. – С. 280-287.

7. Пименова М. В. Коды культуры и проблема классификации концептов / М. В. Пименова // Язык. Текст. Дискурс : Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК. – Выпуск 5 / [под. ред. проф. Г.Н. Манаенко]. – Ставрополь : Изд-во ПГЛУ, 2007. – С. 79-86.

8. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке : [монографічне видання] / Олена Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.

9. Словники української мови онлайн. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://uk.worldwidedictionary.org>

10. Фразеологічний словник української мови – до 2000 сталих виразів // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://svitslova.com/idiomsdictionary.html>

Павленко А. В. Концептосфери честь и достоинство в украинской лингвокультуре.

В статье описаны основные лингвистические направления и подходы к анализу языковых единиц XX-XXI вв. Рассмотрены различные точки зрения учёных касательно понятия «концепт». Проанализированы концептосферы ЧЕСТЬ и ДОСТОИНСТВО в системе украинского языка. Анализ был проведен на основе лексикографических источников и паремий.

Ключевые слова: вербализация, концепт, концептосфера, картина мира, парадигма.

Pavlenko A. The conceptospheres honor and dignity in the Ukrainian language culture.

The article describes the main linguistic directions and approaches to the analysis of linguistic units of the XX-XXI centuries. Different points of view of scientists regarding the concept "concept" are considered. Conceptual spheres of HONOR and DIGNITY in the Ukrainian language system are analyzed. The analysis was carried out on the basis of lexicographic sources.

Key words: verbalization, concept, conceptosphere, world view, paradigm.

Т. І. Різницька

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЗОБРАЖЕНЬ У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

У статті розглянуто та проаналізовано лексико-граматичні особливості вербального опису зображень у творах українських письменників, визначено стилістичні функції цих засобів і виявлено найбільш частотні одиниці, які використовуються у словесних описах картин. У праці з'ясовано поняття екфразису, окреслено головні причини посилення тенденції до візуалізації художніх текстів.

Ключові слова: екфразис, візуалізація, естетизація художнього мовлення, лексико-граматичний аналіз.